

دانشگاه الزهرا(س)

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته صنایع دستی

عنوان

بررسی نقوش زن در سفالهای دوره سلجوقی

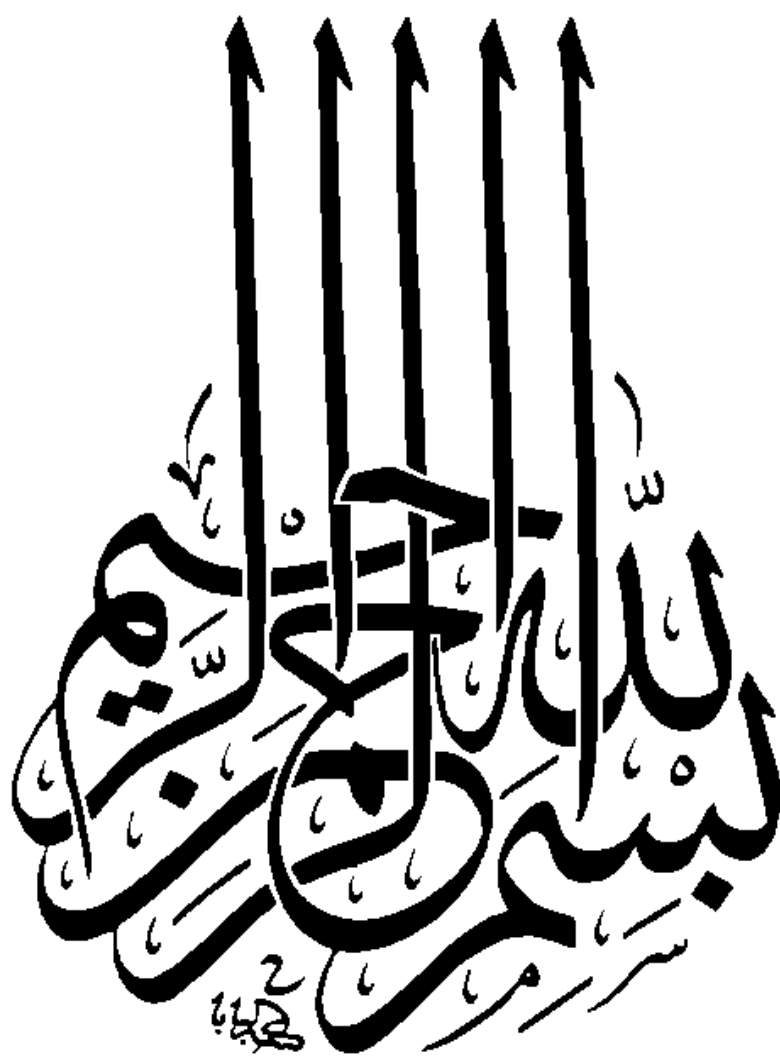
استاد راهنما

دکتر مهین سهرابی

دانشجو

شیرین موسوی

اسفند ۱۳۸۹

دانشگاه الزهرا(س)

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته صنایع دستی

عنوان

بررسی نقوش زن در سفالهای دوره سلجوقی

استاد راهنما

دکتر مهین سهرابی

استاد مشاور

دکتر زهرا موسوی خامنه

دانشجو

شیرین موسوی

اسفند ۱۳۸۹

عنوان: بررسی نقوش زن در سفالهای دوره سلجوقی

نام و نام خانوادگی: شیرین موسوی

رشته تحصیلی: صنایع دستی

استاد راهنما: سرکار خانم دکتر مهین سهرابی

استاد مشاور: سرکار خانم دکتر زهرا موسوی خامنه

تاریخ دفاع: ۱۳۸۹/۱۲/۱۸

چکیده:

سفالینه‌ها اساساً اولین محل ابراز یا بیان اندیشه‌های آدمی بوده است، چنانکه سفالینه‌های سلجوقی بیانگر مفاهیمی چون اعتقادات، باورها، آداب و رسوم، خواستها و آرزوهای انسان در طول این دوران و نشاندهنده تحولات هنری، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی این دوره می باشد. در این میان بخشی از نقوش این دسته از آثار را نقش زن به خود اختصاص می دهد که پژوهش حاضر به مطالعه و بررسی این نقوش پرداخته است.

تأکید اصلی این پژوهش بر عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری این نقوش با محوریت بررسی موضوع «زن» و ارتباط آنها با تحولات ادبی این دوره و چگونگی تقلید از نگاره‌های نسخ خطی و همچنین تأثیرات هنری نمود یافته قبل از اسلام در دوران اسلامی به پیش می رود.

روش پژوهش در حوزه گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و بررسی اسناد تصویری و آثار موزه‌ای موجود بوده است که در بخش تحلیل به روش استقرائی یافته‌ها جمع‌بندی شده است.

این برنامه با هدف بررسی نقش زن که تا پیش از این در سیر هنر اسلامی بی سابقه بوده است و در راستای فرضیاتی چون اهمیت جایگاه زن از نظر اجتماعی و ارتباط این نقوش با نوشته‌های ادبی دوره سلجوقی و تأثیر از ادوار هنری قبل از اسلام بویژه دوره ساسانی به اجرا درآمده و نتایج حاصل از بررسی‌ها حاکی از آن است که نقوش به کار رفته مانند نگارگری کتب خطی شامل تصاویر مرتبط با داستانهای ادبی و نیز تقلید از ظروف سیمین و زرین ساسانی و نیز موقعیت اجتماعی بالایی است که زن در این دوره کسب کرده است. واژگان کلیدی: نقش، سفال، سلجوقی، زن.

فهرست مطالب

الف	چکیده
ل	دیباچه
ل	۱- مسئله پژوهش
ن	۲- پرسشهای پژوهش
ن	۳- اهداف پژوهش
ن	۴- فرضیات پژوهش
س	۵- پیشینه پژوهش
ع	۶- نهاد و مؤسساتی که می توانند از این پژوهش بهره بگیرند
ع	۷- اطلاعات مربوط به روش شناسی پژوهش
ع	۷-۱- تعریف جامعه آماری
ف	۷-۲- روش نمونه گیری
ف	۷-۳- ابزار سنجش
ف	۷-۴- روش تجزیه و تحلیل داده ها
ف	۷-۵- فهرست منابع و مأخذ
ف	۸-۵- جدول زمانی
ص	مقدمه

فصل اول: بررسی وضعیت تاریخی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و هنری دوران سلجوقی

۱۴	فصل دوم: سفال و سفالگری دوران سلجوقی
۱۴	۲-۱-درآمد
۱۵	۲-۲-سفال سلجوقی
۱۷	۲-۳-انواع تکنیکهای ساخت و تزئین سفال دوره سلجوقی
۱۷	۲-۳-۱-سفال تک رنگ
۱۹	۲-۳-۲-سفال سایه نما
۲۰	۲-۳-۳-سفال نقاشی شده زیر لعابی
۲۱	۲-۳-۴-سفال های دو پوسته
۲۲	۲-۳-۵-سفال با لعاب زرین فاب
۲۵	۲-۳-۶-سفال مینایی یا هفت رنگ
۲۹	۲-۳-۷-سفال قالب خورده سلجوقی
۳۲	۲-۳-۸-کاشیکاری سلجوقی
۳۵	۲-۴-۱-تندیس و مجسمه
۳۵	۲-۴-۲-تندیس های پیکر نما
۴۱	۲-۴-۳-تندیس های تزئینی
۴۶	۲-۴-۳-نقش برجسته ها
۵۰	فصل سوم : عوامل تاثیرگذار بر نقوش سفالینه های سلجوقی

۵۰	۳-۱-درآمد
۵۰	۳-۲-بررسی نقوش سفالینه های سلجوقی
۵۵	۳-۳-تاثیر هنر ساسانی بر نقوش سفال دوران سلجوقی
۶۱	۳-۴-تاثیر ادبیات بر نقوش سفال دوران سلجوقی
۶۶	۳-۵-تاثیر ستاره شناسی بر نقوش سفال دوران سلجوقی
۷۰	۳-۶-تاثیر هنر مانوی بر نقوش سفال دوران سلجوقی
۷۲	۳-۷-مؤخره
۷۳	فصل ۴: بررسی نقوش زن در سفالهای قبل از دوره سلجوقی
۷۴	۴-۱-درآمد
۷۵	۴-۲-شرایط فرهنگی، هنری و مذهبی دوران سامانیان
۷۷	۴-۳-نقشمایه های سفالینه های نیشابور
۷۸	۴-۴-پیشینه نقوش انسانی در سفالینه های نیشابور
۸۲	۴-۵-بررسی سفالینه ها با نقوش انسانی
۹۳	۴-۶-مؤخره
	فصل ۵: بررسی ویژگیهای نقوش انسانی با تأکید بر نقوش زن در سفالهای سلجوقی
۹۵	
۹۵	۵-۱-درآمد

۹۵	۲-۵- بررسی سبکهای مختلف نقوش در سفالهای سلجوقی
۹۵	۱-۲-۵- سبک درشت نقش
۹۵	۲-۲-۵- سبک ریزنقش
۹۸	۳-۲-۵- سبک کاشان
۹۹	۳-۵- پوشاک و تزئینات البسه
۱۰۵	۱-۳-۵- کلاه یا سرپوش و انواع سربند
۱۰۸	۲-۳-۵- پیراهن
۱۰۹	۳-۳-۵- قبا
۱۰۹	۴-۳-۵- شلوار
۱۱۰	۵-۳-۵- پای افزار
۱۱۲	۶-۳-۵- کمربند
۱۱۳	۴-۵- هاله دورسر
۱۳۳	۵-۵- شیوه نشستن و فرم بدن زنان در سفالینه های سلجوقی
۱۳۵	۶-۵- نقوش به کار رفته در پوشاک زنان در سفالینه های سلجوقی
۱۳۸	۷-۵- بررسی فرم و شکل و تزئینات سرزنان بر روی سفالهای سلجوقی
۱۴۰	۸-۵- مؤخره

۱۴۱	فصل ۶: تجزیه و تحلیل آثار سفالینی که نقش زن بر روی آنها به کار رفته
۱۴۲	۱-۶ درآمد
۱۴۳	نمونه ۱
۱۵۲	نمونه ۲
۱۶۰	نمونه ۳
۱۶۸	نمونه ۴
۱۷۸	نمونه ۵
۱۸۴	« نتیجه گیری »
۱۸۹	فهرست منابع و مآخذ
۱۹۳	فهرست مآخذ تصویر

فهرست جداول:

۴۷	(جدول ۱-۲)
۴۸	(جدول ۲-۲)
۴۹	(جدول ۳-۲)
۱۴۶	(جدول ۱-۶)
۱۵۴	(جدول ۲-۶)

۱۶۳	(جدول ۶-۳)
۱۷۲	(جدول ۶-۴)
۱۸۱	(جدول ۶-۵)

فهرست تصاویر:

۱۸	(تصویر ۲-۱) بطری قالبی با لعاب تکرنگ
۲۰	(تصویر ۲-۲) ظروف دوغاب کنده
۲۰	(تصویر ۲-۳) ظروف سفالی سایه نما
۲۱	(تصویر ۲-۴) سفال با نقاشی زیرلعابی
۲۲	(تصویر ۲-۵) سفال دوپوسته
۲۲	(تصویر ۲-۶)
۲۳	(تصویر ۲-۷) بشقاب با لعاب زرین فام
۲۴	(تصویر ۲-۸) ظرف ماکولات، زرین فام کاشان
۲۴	(تصویر ۲-۹) بشقاب زرین فام کاشان
۲۴	(تصویر ۲-۱۰) کوزه زرین فام
۲۴	(تصویر ۲-۱۱) ظرف آجیل خوری زرین فام

- ۲۷ (تصویر ۲-۱۲) ظروف مینایی
- ۲۸ (تصویر ۲-۱۳) بشقاب با لعاب مینایی
- ۲۸ (تصویر ۲-۱۴) کوزه با لعاب مینایی
- ۲۸ (تصویر ۲-۱۵) بشقاب مینایی با نقش بهرام گور و آزاده
- ۳۰ (تصویر ۲-۱۶) کاسه قالب خرده لب دار
- ۳۰ (تصویر ۲-۱۷) کاسه قالب خرده
- ۳۰ (تصویر ۲-۱۸)
- ۳۱ (تصویر ۲-۱۹)
- ۳۱ (تصویر ۲-۲۰) قالب با نقش سر انسان
- ۳۱ (تصویر ۲-۲۱) مجسمه سر انسان
- ۳۱ (تصویر ۲-۲۲) مجسمه گچی سر زن
- ۳۲ (تصویر ۲-۲۳) کاشی ستاره ای با نقش انسان
- ۳۳ (تصویر ۲-۲۴)
- ۳۳ (تصویر ۲-۲۵) کاشی چلیپا
- ۳۳ (تصویر ۲-۲۶) کاشی نقش برجسته با نقش زن
- ۳۳ (تصویر ۲-۲۷) کاشی نقش برجسته
- ۳۴ (تصویر ۲-۲۸) کاشی با نقوش برجسته انسانی

- ۳۴ (تصویر ۲-۲۹) کاشی با نقوش برجسته انسانی
- ۳۶ (تصویر ۲-۳۰) مشربیه با سر پرنده
- ۳۶ (تصویر ۲-۳۱)
- ۳۶ (تصویر ۲-۳۲) پارچ با سر خروس
- ۳۶ (تصویر ۲-۳۳)
- ۳۷ (تصویر ۲-۳۴) گلدان منقوش به شکل شتر با لعاب زرین فام
- ۳۸ (تصویر ۲-۳۵)
- ۳۸ (تصویر ۲-۳۶) ظرف نگهداری مایعات به شکل گربه
- ۳۹ (تصویر ۲-۳۷) گلدان به شکل زنی در حال شیردادن
- ۴۰ (تصویر ۲-۳۸) گلدان به صورت پیکره زن نشسته
- ۴۰ (تصویر ۲-۳۹) گلدان با فرم پیکره نشسته
- ۴۱ (تصویر ۲-۴۰)
- ۴۲ (تصویر ۲-۴۱) طغرل بیک در حال نماز
- ۴۲ (تصویر ۲-۴۲) پیکره سوار بر اسب
- ۴۴ (تصویر ۲-۴۳) مجسمه هارپی
- ۴۴ (تصویر ۲-۴۴) هارپی

- ۴۳ (تصویر ۲-۴۵) بشقاب با نقش هارپی
- ۴۳ (تصویر ۲-۴۶) کاسه زرین فام با نقش هارپی
- ۴۴ (تصویر ۲-۴۷) برگه از نسخه مقامات حریری
- ۴۴ (تصویر ۲-۴۸) کاسه به فرم هارپی
- ۴۵ (تصویر ۲-۴۹) صندلی
- ۴۵ (تصویر ۲-۵۰) مجسمه به شکل ساختمان با تندیسهای انسانی
- ۴۵ (تصویر ۲-۵۱)
- ۴۶ (تصویر ۲-۵۲) پیکره نیم برجسته گچی
- ۴۷ (تصویر ۲-۵۳) نقش برجسته گچی
- ۵۲ (تصویر ۳-۱) مجسمه شیر با لعاب فیروزه ای
- ۵۳ (تصویر ۳-۲) کاسه با نقش سلطان جلوس یافته بر تخت
- ۵۵ (تصویر ۳-۳) بشقاب با نقش سیمرغ
- ۵۵ (تصویر ۳-۴) کوزه با نقش سیمرغ
- ۵۷ (تصویر ۳-۵) ظرف سلجوقی با نقش جلوس
- ۵۷ (تصویر ۳-۶) بشقاب ساسانی با نقش جلوس
- ۵۸ (تصویر ۳-۷) کوزه سفالی سلجوقی
- ۵۸ (تصویر ۳-۸) کوزه سفالی اوایل ساسانی

- ۵۹ (تصویر ۳-۹) بشقاب سلجوقی با نقش عقاب
- ۵۹ (تصویر ۳-۱۰) بشقاب زراندود ساسانی با نقش عقاب
- ۵۹ (تصویر ۳-۱۱) بشقاب سلجوقی
- ۵۹ (تصویر ۳-۱۲) پارچه ساسانی
- ۶۲ (تصویر ۳-۱۳) بشقاب با نقش تغزلی
- ۶۲ (تصویر ۳-۱۴) بشقاب مینایی با نقش دو دلداده
- ۶۳ (تصویر ۳-۱۵) بشقاب سیمین ساسانی با نقش
- ۶۳ (تصویر ۳-۱۶) بشقاب سفالینه سلجوقی با نقش بهرام گور و آزاده
- ۶۴ (تصویر ۳-۱۷) بشقاب با نقش زن و مردی در حال نواختن موسیقی
- ۶۵ (تصویر ۳-۱۸)
- ۶۷ (تصویر ۳-۱۹) کوزه با علائم منطقه البروج
- ۶۸ (تصویر ۳-۲۰)
- ۶۸ (تصویر ۳-۲۱) نسخه مصور الصوفی فی الکواکب در نجوم
- ۷۰ (تصویر ۳-۲۲)
- ۷۰ (تصویر ۳-۲۳)
- ۸۴ (تصویر ۴-۱)
- ۸۶ (تصویر ۴-۲) سفالینه نقش زن با جام

- ۸۹ (تصویر ۳-۴) سفالینه با صحنه بزم
- ۹۱ (تصویر ۴-۴) سفالینه با تصویر عاشقانه
- ۹۳ (تصویر ۵-۴) سفالینه با نقش پیکره زن و پرنده
- ۱۰۰ (تصویر ۱-۵) سفالینه نوازنده با سبک درشت نقش
- ۱۰۱ (تصویر ۲-۵) بشقاب سبک درشت نقش، لیلی و مجنون در مکتب خانه
- ۱۰۱ (تصویر ۳-۵) کاسه سبک درشت نقش
- ۱۰۲ (تصویر ۴-۵)
- ۱۰۲ (تصویر ۵-۵) کاسه سبک ریزنقش
- ۱۰۲ (تصویر ۶-۵) بشقاب سبک ریزنقش
- ۱۰۲ (تصویر ۷-۵) بشقاب مینایی
- ۱۰۳ (تصویر ۸-۵) بشقاب درشت نقش
- ۱۰۳ (تصویر ۹-۵)
- ۱۰۴ (تصویر ۱۰-۵)
- ۱۰۴ (تصویر ۱۱-۵) تصویری از نسخه خطی ورقه دلگشاه
- ۱۰۵ (تصویر ۱۲-۵) برگگی از کتاب الاغانی
- ۱۰۶ (تصویر ۱۳-۵) کاسه سبک کاشان

- ۱۰۶ (تصویر ۵-۱۴)
- ۱۰۷ (تصویر ۵-۱۵) بشقاب زرین فام سبک کاشان
- ۱۰۷ (تصویر ۵-۱۶) کاشی برجسته با نقش بهرام گور و آزاده
- ۱۰۷ (تصویر ۵-۱۷) بشقاب مینایی
- ۱۰۸ (تصویر ۵-۱۸)
- ۱۰۹ (تصویر ۵-۱۹)
- ۱۰۹ (تصویر ۵-۲۰)
- ۱۱۰ (تصویر ۵-۲۱) ورقه دلگشاه
- ۱۱۱ (تصویر ۵-۲۲)
- ۱۱۱ (تصویر ۵-۲۳)
- ۱۱۱ (تصویر ۵-۲۴)
- ۱۱۱ (تصویر ۵-۲۵)
- ۱۱۴ (تصویر ۵-۲۶) ورقه دلگشاه
- ۱۱۴ (تصویر ۵-۲۷)
- ۱۱۶ (تصویر ۵-۲۸) کاسه مینایی
- ۱۱۶ (تصویر ۵-۲۹)

- ۱۱۸ (تصویر ۵-۳۰) اعطای نسب شاهی به اردشیر دوم از سوی اهورا مزدا و میترا
- ۱۱۹ (تصویر ۵-۳۱) شکارشاهی خسرو دوم
- ۱۲۰ (تصویر ۵-۳۲)
- ۱۲۱ (تصویر ۵-۳۳) معراج پیامبر اثر سلطان محمد، مکتب تبریز دوم، خمسه نظامی
- ۱۲۲ (تصویر ۵-۳۴) معراج حضرت رسول، اثر میرحیدر، مکتب هرات، کتاب معراج نامه
- ۱۲۳ (تصویر ۵-۳۵) مریم و کودک
- ۱۲۴ (تصویر ۵-۳۶) مریم و کودک به تخت نشسته بین قدیسن و فرشتگان
- ۱۲۴ (تصویر ۵-۳۷) مسیح، سده ششم
- ۱۲۵ (تصویر ۵-۳۸) مزار گالاپلاکیدیا
- ۱۲۵ (تصویر ۵-۳۹)
- ۱۲۶ (تصویر ۵-۴۰) شهربانو تئودورا و همراهانش
- ۱۲۶ (تصویر ۵-۴۱) امپراطور ژوستی نن و همراهانش
- ۱۲۸ (تصویر ۵-۴۲) بودای نشسته بر تخت
- ۱۲۸ (تصویر ۵-۴۳)
- ۱۲۹ (تصویر ۵-۴۴) مجسمه بودا به تأثیر از هنرهای یونانی

- ۱۳۰ (تصویر ۵-۴۵) نقش رستم، پیروزی شاپور اول بر والدین
- ۱۳۱ (تصویر ۵-۴۶) نقش رستم
- ۱۳۲ (تصویر ۵-۴۷) برگگی از نسخه مقامات حریری
- ۱۳۲ (تصویر ۵-۴۸) مقامات حریری
- ۱۳۲ (تصویر ۵-۴۹)
- ۱۳۲ (تصویر ۵-۵۰)
- ۱۴۷ (تصویر ۶-۱) شیوه ترکیب بندی عناصر نقش
- ۱۴۸ (تصویر ۶-۱-الف) نمایش ریتم و قرار گیری پیکره ها
- ۱۴۹ (تصویر ۶-۱-ب) آنالیز ترکیب بندی تصویر
- ۱۵۰ (تصویر ۶-۱-ج) آنالیز خطی طرح اولیه نقش
- ۱۵۱ (تصویر ۶-۱-د) آنالیز رنگی تصویر
- ۱۵۵ (تصویر ۶-۲) شیوه ترکیب بندی عناصر نقش
- ۱۵۶ (تصویر ۶-۲-الف) آنالیز خطی طرح اولیه
- ۱۵۷ (تصویر ۶-۲-ب) نمایش تیرگی و روشنی تصویر
- ۱۵۸ (تصویر ۶-۲-ج) نمایش فضای مثبت و منفی تصویر
- ۱۵۹ (تصویر ۶-۲-د) دور گیری خطی کلیه عناصر اصلی و فرعی
- ۱۶۴ (تصویر ۶-۳) شیوه ترکیب بندی تصویر

- ۱۶۵ (تصویر ۳-۶-الف) محل قرار گیری پیکره ها
- ۱۶۶ (تصویر ۳-۶-ب) نمایش حرکت و ریتم پیکره ها
- ۱۶۷ (تصویر ۳-۶-ج) نمایش ترکیب و حرکت ریتمیک عناصر
- ۱۷۳ (تصویر ۴-۶) شیوه ترکیب بندی عناصر و جهت حرکت و دید آنها
- ۱۷۴ (تصویر ۴-۶-الف) آنالیز خطی طرح اولیه
- ۱۷۵ (تصویر ۴-۶-ب) آنالیز رنگی تصویر
- ۱۷۶ (تصویر ۴-۶-ج) نمایش فضای مثبت و منفی تصویر
- ۱۷۷ (تصویر ۴-۶-د) دور گیری خطی عناصر
- ۱۸۲ (تصویر ۵-۶) ترکیب بندی تصویر
- ۱۸۳ (تصویر ۵-۶-الف) آنالیز عناصر فرعی نقش

دیباچه

۱-مسأله پژوهش :

پس از ظهور دین مبین اسلام و گسترش و حضور آن در سرزمین ایران ، با گذر زمان و تلفیق دین آسمانی و فرهنگ ایرانی ، هنر اسلامی - ایرانی در تمام عرصه ها شکل و جان تازه ای یافت و از طرفی طبق برخی گفته ها تحریم دینی استفاده از ظروف زرین و سیمین سبب توجه و رونق سفال گردید . سفال که تا پیش از این تنها در مصارف عمومی و خانگی کار بردداشت ، حال با راه یافتن به دربارهای با شکوه سلاطین و اشراف و در سطح هنر درجه اول در هر عصر می بایست ارزش هنری افزوده ای می یافت که برای فضای هنری ممتازی متناسب شود . هنرمندان (طراحان ، خوشنویسان و سفالگران) مسلمان ایرانی با دستمایه ساختن ذوق ، نبوغ و دانش خود آثار ارزنده ای در رشته سفالگری خلق کردند که از لحاظ ساختار و تزئینان و نقوش عموماً ابداعات و رهیافت های تازه ای بودند که به هر شکل در فرهنگ ایرانی پرورده شده و معرف هنر ایرانی شدند . از ویژگیهای قابل ذکر که بیانگر این درخشندگی و برجستگی در تولید آثار سفالین است ، طراحی های زیبا و عالمانه نقوش تزئینی است که حاکی از تلاش و همت آگاهانه استادکاران این رشته می باشد . برپایه مدارک و شواهد موجود در طول تاریخ ، حضور زنان در جامعه موثر بوده و توانایی های آنان در عرصه های وسیع اندیشه ، اخلاقیات ، الهیات ، اقتصاد ، سیاست ، هنر و ... اثر گذاشته است . نمودهای قدرت زنانه گاهی در صورتهای عینی و ملموس مانند پیکرک های زنانه و نقش ها و تصاویر باقی مانده بر ظروف و الواح و کتیبه ها خود را نشان می دهد . گاهی مظاهر این قدرت در صورتهای فکری و سمبلیک مانند مفاهیم و اشاراتی که در اساطیر و افسانه ها و قصه های قدیم و یا به طور کلی در ادبیات کهن نهفته است خود را آشکار می سازد .

در این پژوهش سعی خواهد شد تا وضعیت زنان در دوره سلجوقی با توجه به آثار هنری باقی مانده از این دوران بررسی شود و دیدگاه جامعه سلجوقی نسبت به وزن مورد مطالعه قرار گیرد . تحقیق به صورت کتابخانه ای و با توجه به تجزیه و تحلیل نقوش زن در این دوره می باشد . بررسی آثار هنری در ارتباط